

RADOS & Co. ARAD

FESTÉKNAGYKESKEDÉS

Allandó nagy raktár:
Lakkok, firniss, terpentín, ecsetek, vegyi és föld festékek.

SELYMEK, VÁSZNAK legolcsóbb bevásárlási forrása!

HELLER és MOLNÁR divatáruháza
CLUJ-KOLOZSVAR Cal. Reg. Ferdinand No. 6.

GRÜNWARD és STEINER

Női divatkülönlegességek Áruháza
Allandó újdonságok! Elsőrendű anyag!

CLUJ
Piața Unirii No. 15. Szolid árak!

Ford-autotulajdonosok a Ford-autókról!

Toda dr. ur városi főorvos állítja, hogy 8 cyl. Ford kocsija úgy megy, mint egy új, dacára, hogy már majdnem 80.000 km.-t futott és kevesebb benzint fogyaszt, mint sok kevesebb hengerrel rendelkező autó.

Márk orvos dr. ur: Örülök, hogy választásom éppen a 8 hengeres Fordra esett. Minden vonatkozásban nagyon meg vagyok vele elégedve.

Boros András ur, teherautótulajdonos közli: A 8 hengeres Ford a legjobb gép, mellyel valaha jártam és legközelebbi kocsim szintén Ford lesz.

Szladék mérnök ur, a Muschong-téglagyár (Lugoj) vezérigazgatója kijelentette, hogy üzleti céljaira mindig Ford-autókat használ, azonban a legutóbb kapott 8 hengeres autója minden várakozást felülmutat.

Ön is mielőtt autót vesz, vegye figyelembe, hogy a FORD-gépek:

Legüzembiztosabbak, legmegbízhatóbbak, leggazdaságosabbak és mindenkor legelőnyösebben értékesíthetők.

Banat Motor Ford

vezérképviselő
Timișoara I., Bul. Duca 8.
Telefon 23-99

Timișoarai zsinagógák.

(Részlet készülő munkából).

Irta: Dr. SINGER JAKAB, timișoarai főrabbi.

A timișoarai zsidók első imaháza, melyről tudomásunk van, a „Jenő-herceg Kapuja”, (Prinz Eugen Thor) volt. Így nevezték el az osztrákok a volt török „Forforosi” kaput, mert ezen kapun tartotta Savoyai Jenő herceg 1716. október 13-án győzelmes bevonulását, miután 164 évi török uralom után Timișoara várát visszafoglalta. A régi Timișoaranak különben négy kapuja volt: a belgrádi, az aradi (mörtörösi), a Jenő herceg (forforosi) és a lugoji kapu.

Két ízben használták a spanyol és német zsidók együttesen az „Eugen-kapu” boltozatos csarnokát imaházzul és pedig 1739-től 1754-ig és 1755-től 1762-ig. A várkapunak imaházzul való használatát a zsidóság „nagy szószólója” Bécsben Don Diego d'Aguilar báró (= Mózes Lopez Perera), az osztrák dohányjövédék zsidó adminisztrátora és vezérintendánsa, aki az udvarnál nagy befolyással bírt, vitte keresztül. Gyakran járt le Timișoarára és ő volt alapítója, védnöke és mecénása a timișoarai szefárd hitközségnek. A közbeeső 1754-es évben saját templomukban végezték az Istentiszteletet. Ott, ahol most a „dikaszterialis épület” áll, Kirchmayer Péter szabómesternek volt egy háza, ezt tőle megvették és imaházzá alakították. Azonban csak néhány hónapig örvendhetek saját templomuknak, mivel a „Temesvári orsz. administratio” (Landes-Administration des Temeser Banats) az újonnan építendő lizsitraktár ill. magtár miatt, annak lerombolását rendelte el, wegen der

Neu erbauenden Mehl-Lagstadt und respective Fruchtsstadt abgerissen werden solle”.

Igy 1755-ben újfent visszatértek a „Jenő-herceg várkapujához”, hol 1762-ig ájtatoskodtak, míg felépült a Kórház u., a későbbi Erzsébet utca 78. sz. alatti templomuk.

Erre a helyre, mely a zsidó-negyed bejáratánál (a Városház-, Szerb-, Erzsébet- és Jenő-herceg utcák között terült el a ghetto), közel a „Jenő-herceg kapujához” a négyszögben (Carré) volt, építették a „zsidó udvar” (Judenhof) és ebben, a két ritusnak megfelelően, volt elhelyezve két zsinagógájuk: az egyik a szefárd, a spanyol-portugál, a másik az askenaz, a német szertartású zsidóknak. A kapubejáratától balra volt a spanyol, jobbra pedig a német ritusu zsinagóga.

Természetes, hogy kívülről nem látszott templomnak, csak közönséges lakóháznak. hisz templomformájú házat — speciem synagogae — nem volt szabad építeniök, azonkívül utczára sem nyílhatott, hogy a többi házakkal egy síkban, vagy vonalban legyen a keresztény házak között. Sok helyütt még kéményt is kellett helyezni a zsinagógára, nehogy valami templomi mintát, vagy formát mutasson. (L. Löw: Szegedi Zsidók 150 l. és Büchler S.: A zsidók története Budapesten 202 l.) A lakosság intoleranciája folytán a régi zsinagógák legtöbbszörre a városon kívül voltak és még így is nagynehezen lehetett zsinagóga-építési engedélyt kapni. Királyi engedély kellett hozzá, mert ez a felségjogokhoz tartozott és az engedélyért egy meghatározott összeget kellett fizetniök.

Kiváltságos királyi kegy volt tehát Mária Terézia királynőtől — ki különben telve volt ellenszenvvel a zsidóság iránt, — midőn Timisoarán egyszerre két templom építését engedélyezte.

A timisoarai zsidóság tehát hozzálátott templomaik felépítéséhez és 1760 febr. 14-én mindkét zsidó hitközség megkötötte a szerződést Christian Altinger építész-vállalkozóval (Entrepreneur) és Jacob Gregory kőművesmesterrel. Vállalták

pedig az egész „Judenhof” felépítését 3.700 Rhens (= Rajnai) frtért.

Ezen összegért kötelezték magukat, az építendő házat az „orsz. administratio” által jóváhagyott alap- és oldalrajz szerint, jónak bizonyult anyagból felépíteni. Építendő pedig két templom, egészen bedeszkázott fűdelezzel és két előcsarnokkal (Polisch), az előcsarnokok és főbejárat fölött két női templom, kárpittal és faráccsal ellátva. Az egyik templom alatt a „Tuck” = Tauchbad, Mikve), rituális fürdő, melyben folyton 6 láb magas viznek kell lennie. A másik zsinagóga alatt egy használható pincze felvont boltozáttal. Közvetlenül pedig a zsinagóga mellett egy kétemeletes épület, az első emeleten két szoba, két oldalszoba és mellékhelyiségek. A második emeleten három szoba, két oldalszoba és szintén mellékhelyiségek. A kétemeletes épület alatt boltíves pince. Az udvarban földélen, kávéval és pántozott vedrekkel ellátott kut. Ennek ellenében igéri mindkét hitközségnek elnöksége, névszerint Mayer Amigo, David Teutesak és Salamon Politzer, hogy ezen emelendő épületért 3.700.— Rh. frtot fizet és pedig olyaténkép: a következő tavaszra törleszt 1.000.— Rh. frtot, az építés befejeztével pedig levonandó a szerződésileg kötött összegből a cs. és kir. kamarai építkezési hivatalból szerzett építési anyagok összege és az a conto adott 1.000.— Rh. frt., ami a megalkudott összegből megmarad, az 5% kamattal három egymásutáni következő években fizetendő.

Itt a „Judenhof”-ban, a „a zsidó udvarban”, mint vallási központban, voltak elhelyezve az összes timisoarai zsidó intézmények, itt játszódtott le az egész ghettói élet, itt voltak a két templomon kívül: az iskola (cheder), a hitk. és chevra irodája, a rituális fürdő, a kosher mészárszék és vendéglő, itt lakott az askenaz rabbi és a szefárd chacham (= spanyol rabbi).

A majdnem kétszáz éves szerződés, mely most lát napvilágot, sok téves adatot helyreigazít. E szerződést több más timisoarai vonatkozású történelmi kútfókkal, a Bécsben 90 éves korában, 1912-ben elszegényedetten elhunyt Magyar Izsak

D. vólt helybeli könyvnyomda tulajdonostól vettem meg. Magyar Izsák D. a spanyol hitk. elnöke volt és mint ilyen a 70-es években szenvedélyes beadványokat intézett a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz, melyben tulajdonjogi igényt támaszt a „Judenhof“-ra, hangsulyozza, hogy a tulajdonképi anyahitközséget a spanyolok képezik. Évekig húzódtott a per, mely csak 1899-ben a hitközségek fuziójával fejeződött be. Az ellenbeadványokat Kiss József, a költő, ki itt akkor az askenazok jegyzője volt, szerkesztette.

C O N T R A C T.

Welcher an heut zu Ende gesetzten Dato zwischen denen H. Entraeprieners erhenblichen Herr Bau Meistér Altinger nebst H. Maurer Meister Jacob an einen, dann in Nahmen d. hiesig Sammentlich Beede Judengemeinde, die so genannte Judenschafts Vorsteher, als H. Mayer Amigo, David Teutesak, und Salomon Politzer andten Theils nach folgend Contract aufgerichtet, abgeordnet und beschlossen word; folglichen. 1-mo Verobligirt sich obgedachte Beede H. Bau- und Maurer Meister Vorhabendes Gebäu in dem Carree Laut des von einer Hochlöhl. Kayr Königl. Landes Administr. ratificirten Grund Riess und Profil mit guten Materialien zu Verfertigt, auch auf dieser Arth wie es in dem Riess Verzeichniss ist, und zwar zwey Sinogoge mit zwey Vorzimmer mittelst ein grosses Thor, dann über die zwey Vorzimmer u. Haupt Einfahrt, die zwey Weiber Schulle dieser mit gestürzten Bödten, wie auch auf ein jede seith von sogenannte weiber Synogoge, um willen selbe in jed männliche Synogoge ihre Einsich haben können, mit einen Tapet, auch auf dieses Tapet durch aus mit ein von Tischler arbeith angestrichenes Holzernes Gatter vermachtet, die zwey Manns Synogoge aber durch aus mit verschalten Gebälk, dan unter Ersteren Synogoge die so genannte Tuck; die nehmlichen sich daselbst Continuirlich Sechs Schuh hoch an Wasser Befunden muss, nebst ein Vorzimmer, von welchen eine Stieg in d. Tuck od. sogenanntes Bäd Bis an grundt des Wassers zu gehen ver-

fasst, u. der Grundt gepflastert werden solle, unter der zweyten Synogoge dann Haupt Thor u. zwey Vorzimmer durchaus ein nutzbarlich Keller mit Gewölb od. gespannten Bogen, auch nebst diesen, an der and. Synogoge anstossend ein Gebäu von zwey Stokk hoch, nehmlich in Ersten Stokk zwey Zimmer, zwey Kammer, zwey Kuhl dann Speysel nebst Privet, in dem zweyten Stokk hingegen drey Zimmer, zwey Kammer, zwey Kuchl, dan Speysel u. Privet, unter dem zwey Stockhöhen Gebäu durch aus einen Separirten Keller, mit Gewölb od. gespannten Bog, über alldieses sammentliche Gebäu aber durch aus einen genussbaren Bodten, wie dann auch das zwey Stokk hohe Gebäu mit gestürzten Bödten, d. Haupt Thor u. Keller Thüren verhallt u. Bedäkten Schlösser, die übrig sammentlich Thüren hingegen nur ord. Spiegel Thüren mit derogleich Beschläg u. offenen Schlösser, die sammentliche Fenster von ordent. Scheiben mit oben mässiges Beschläg, in denen Zimmer u. Kammer nur in ord. grüne Öfen, nur in Summa die Fundamenta so tief als selbe erforderlich ohne aus nahm d. Sammentliche Gebäu mit gut Authentisch Materialien zu erbauen, die Keller durchaus geflastert, die übrige Gebäu hingegen durchgehendes der Erdt Bödten gebrättert, das Dach von guten Gehölz u. mit Dach Ziegeln eingedäcket, um alles wied Grundt Riess zeigt mit Dach u. Fach nebst all übrig hierzu erforderliche Requisitionen wie gemelt bey zu schaffen, u. vollkommend Bis auf Übergebung die Schlüssel in d. Handt ehemöglichst herzustellen, das man also gleich nach Verfertigung dessen sowohl die Synogoge als übrige Gebäude zu Beziehen u. Bewohnen zu können, nebst dieser aber auch eingegraben u. ausgemäurten Brunnen, mit Behörig Brun Krantz, Dachl. Ketten u. zwey Beschlagene Brun Ampers gut u. Standhaft ohne an ein sowohl ander Mangel zu verfertig u. mit ihre eigne Kosten alles zu Bestreiten, Dahingegen 2-do Versprechen obgemelte Judenschafts Vorsteher für alldieses errichtende Gebäu eine Summa Geldt von Drey Tausendt Sieben Hundt Guld Rh. Richtig zu bezahlen u. zwar solcher Gestalten auf das zu Künftige

Frühe Jahr Ein Tausend Guld Rh. Baar abzu Trag, nach Fertigung sammentlich Gebäu Hingegen, solle d. Geldt Betrag für denen su dieses Gebäu aus ein Hiesig Kai. Königl. Cammeral Bau Amts empfangende Bau Materialien nebst die am Frühe Jahr a conto Bezahlte Tausendt Guld von d. Contrahirten Haupt Summa defalcirt werd; nach Abzug dieses, also d. Überrest des Verraccordirten Pacht Schillings in Drey nach ein and folgende Jahren Successive mit fünf pro Cent Interessen zu Bezahlen u. abzustoßendt verbunden seyn sollen u. wollen, alles getreulich u. ohne Gefährde, dessen zu wahren urkund seyndt (?) diesen Contract zwey gleichlautende exemplarien aufgerichtet u. jeden Theill, eines unter da and Fertigung zugestellt u. behändigt worden.

Temesvar, den 14-ten Febr. 1760.

Christian Altinger
k. k. Entrep.

Gregory Jacob
k. k. Entibrin

Mayer Amigo

David Teitesak

Salamon Politzer

Hierauf empfang Baar von der Teutschen Judenschaft Fünf Hundt Guld Rh. u. von denen Spanischen Judenschaft ebenfals Fünf Hundt Guld Rh. = zusamb 1.000.— Rh.

Temesvar 18 April 760

Gregori Jacob

A szerződésből látható, csak 1760-ban kezdték meg a spanyol és német zsinagógák építését, téves tehát az évszám Dr. Löwynél, ki ezen adatot Preyer és Rosenfeldtől vette át. — midőn munkájában: „Skizzen zur Geschichte d. Juden in Tv.” 67 l. írja, hogy 1760-ban legalább az egyik templom — és pedig a spanyol — már készen volt és abban már imádkozhattak. Mindkét templom egyidőben csak 1762-ben készült el, ebben

az évben nyílt meg az Istenszolgálatnak, addig a „Jenő-herczeg várkapujában” maradtak.

Megkapjuk e szerződéssel egyszersmind a választ, hogy ezen imaházakat Timisoara egész zsidósága építette fel mindkét ritusu hitk. egyenlő részekben, közösen járult hozzá a „Judenhof” építési költségeihez és a templomokat a helybeli két hitk. és kerületének a rabbija, a Krakóból származott Wolf Jakob, a későbbi erdélyi orsz. főrabbi avatta fel. Ő volt egyúttal az, ki a templom építésére vonatkozó meghatalmazást hitelesítette. E meghatalmazáson, mely a „Carré”-ban emelendő többi zsidó házakra is vonatkozik és 1760. aug. 20-áról van keltező, a következő nevek fordulnak elő: Jacob Mőyses, Nissim (Devits?) Debet, Moyses Matschora (Mazoro), Jacob Gerson, Hierschel Lippmann (rabbi fia), Jacob Lippmann (rabbi fia), Marcus Chon, Jacob Abraham, Wolf Guttmann, Moyses Gerschon, Abr. Baruch, Wolf Lazar, Löbel Mayer, Jacob Amigo, Náchmann Samuel, Abr. Gerschon, Isr. Teutesakk, Isr. Coronel.

Mindkét templom, ugy nagyságban, mint az építési módban egészen egyforma volt, de belső berendezésben különböztek egymástól. Ugyanis a szefard templom belseje olyan, mint a török mecseté, csak a falak mentén, 3-4 sorban, vannak a padok, de nem töltik meg a templomot, közepén szabad és csak a „Bima” (Almemor), emelvény van benne. Azonkívül a zsinagóga falai freskókkal, szép növényi motívumokkal, héber imádságokkal, fontosabb benedictiókkal voltak diszitve. A fali imádságok arra szolgáltak, hogy onnan azok leolvashassák, kiknek nincs imakönyvük. A sok-sok ima, mellyel tele voltak irva a falak, virágfüzérrel volt keretezve és minden egyes ima után az ajánló neve és a chronogram, a bibliai vers, melynek felülről pontozott betűi számértékben az ajánlási idő évszámát adták, hisz a héberben a betű egyszersmind szám is. Egyes falmezőkön ceremóniák voltak ábrázolva, így a hétkaru menóra, szombati kalács, serjég, lulav, szuka, chanuka-mécs. stb. a megfelelő áldásmondásokkal. Külsőleg nem volt diszes egyik imaház sem — ilvet a vallási türelmetlenség miatt nem emelhettek a

Mindenható tiszteletére — de gazdag volt egyházi felszerelésekben, parlamentekben, különösen a szefardoknak gyönyörű Tóráik, Tóradiszek (Klékodesch), frigyláda-kárpitjaik (Porauchesz) és oltártakaróik voltak.

Sokat szenvedett a „Judenhof” 1849-ben Timisoara várának 107 napig tartott ostrománál. Az épület második emelete a bombázás által annyira megrongálódott, hogy kénytelenek voltak azt lehordani és egy emeletté átalakítani. A templomok és a hitközség másik háza is szánalmas állapotban voltak, az ágyugolyók és gránátok nagy kárt tettek bennük, úgy, hogy restaurálásra szorultak, a fali imatáblákat is meg kellett újítani.

Többszöri renoválás után itt maradtak ezekben a templomokban: az askekanázok (németek) 1865-ig, az új templom felépítéséig (Erzsébet u.) és ekkor a régi templomot hitközségi irodává és gyülesteremmé alakították át, a szefardok (spanyolok) pedig 1905-ben hagyták el régi templomukat, mert 1899-ben jan. 1-én gyarmatai Derera Izrael elnöklété alatt tartott közgyűlésen a szefardok egyhangulag kimondták, hogy csatlakoznak a belv. izr. hitk. -hez és imaházukat bezúntatják. Az évtizedes háboruskodás és pörösködés után, mely a „Judenhof” birtoklásáért folyt, végre béke állott be a két hitk. között. A szefard templomban ezen eseményt héber felirattal örökítették meg, mely fordításban így hangzik: Ezen templom a szefard gyülekezet által alapított a világ teremtésének 5520-ik évében (kellene 5522), de az idő és napok sokasodásával kevesbedett és megesappant a hívők száma és a gyülekezet hanyatlásának indult és most a maradvány kiegyezkedett az askekanázok szent gyülekezetével, hogy egyesüljenek és egy hitközséget képezzenek, elhatározták és megfogadták azonban, hogy ezen templom szentségét nem fogják lefokozni, hanem újfent megerősítik és felavatják templomnak kicsinyben a község nagy temploma mellett.

Igy is történt minden a vezetőség által...

Salamon Sternthal, elnök.

A chronostich: És tavozik Efraim irigysége és Juda gyűlölsége megszűntetik (Jes. 11-13). (Célzás a sok éven át tartó pörösködésre).

A „Judenhof” templomával együtt 1909-ben csákány alá került és vele együtt eltűnt egy darab zsidó történet, a zsidó múlt egyik emléke. Helyére az „Erzsébet udvar” nevet viselő kétemeletes díszes palotát építették Baumhorn Lipót budapesti műépítész tervei szerint. E székházban van a paplak, a hitközségi hivatalnokok lakása stb. és ott van a spanyol templom régi helyén — a fogadalom szerint — a „téli templom”, melyet 1906-ban avattak fel, és amelynek egész belső berendezése a patinyás spanyol templomból való. A Tórák, a frigyláda-függönyök (egyik függöny 1729-ből származik) és a kegyszerek azonban a gyárvárosi spanyol szertartású imaháznak lettek átadva; a gyárvárosi spanyol gyülekezet ugyanis nem fuzionált a belvárosi hitközséggel és a mai napig fennáll, sőt a román imperium alatt új lendületnek indul, mert az ó-királyságból (Regat) újabb spanyol hivekkel gyarapszik hitközségük.